

INFORMAȚII PRIVIND ORGANIZAREA JUDECĂTOREASCĂ ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU IPSILANTI (1774 - 1778) ÎN CRONICA LUI ATANASIE COMNEN IPSILANTI

Laura Vlădoiu-Stancu

La începutul secolului al XVIII-lea Imperiul Otoman hotărâ introducerea în Țările Române unui nou regim politic ce se dorea a fi o ripostă față de modificările survenite în spațiul carpato-dunărean datorate ofensivei victorioase a Imperiului Habsburgic ce reușise să acapareze Transilvania în urma păcii de la Karlowitz (1699), dar și prin încercările elitei moldo-muntene de a scoate cele două Principate din sfera de influență a sublimei Porții.

Ca urmare a acestei măsuri la conducerea Țărilor Române se vor afla pentru perioadă de mai bine de o sută de ani de prinții fanarioți, acele personaje prin care puterea suzerană controlează cele două state extra carpatine Țara Românească și Moldova, fără ca, formal, autonomia lor internă să fie abolită. Principii fanarioți trebuiau să asigure și să consolideze controlul Porții asupra Principatelor conduse de ei și să creeze condițiile funcționării mecanismului de exploatare a bogățiilor acestui spațiu. Se urmărea, pe de o parte, stabilirea unei mase de contribuabili și pe de altă parte o sporire a acesteia prin combaterea oricărei forme de evaziune și prin reducerea masivă a privilegiilor fiscale.

Îndeplinirea obiectivelor fiscale s-a dovedit a fi dependentă și de situația altor sectoare ale vieții sociale, printre acestea fiind și justiția. Măsurile din domeniul fiscal au reclamat impunerea unor măsuri reformiste de reorganizare a instituțiilor judecătorești și fiscale.

Politica de reformă devine astfel o trăsătură definitorie a regimului fanariot, germeii ei făcându-și însă apariția înaintea regimului fanariot prin reformele fiscale ale lui Antioh Cantemir (1700) și Constantin Brâncoveanu (1701)¹.

Spiritul fanariot se află întrupat în cartea de proporții îndrăznețe a medicului Atanasie care adaugă la numele său domnesc de Ipsilanti și pe cel al împăraților bizantini

Comnen². Istoria lui Atanasie Comnen Ipsilanti care pleacă de la facerea lumii cuprinde, până la epoca contemporană autorului, un fel de rezumat al celor întâmplate, detaliindu-se apoi evenimentele la care medicul Atanasie a fost martor ocular. În genere, cronicarul urmărește să scoată la lumină importanța unei opere de reforme, de fapt remarcabilă, pe

¹ *Istoria Românilor*, vol. VI, Ed. Enciclopedică, București, 2002, pp. 500-501

² *Nicolae Iorga, Bizanț după Bizanț*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1972, p. 239

care a întreprins-o în Țara Românească, după anul 1774, domnul Alexandru Ipsilanti.³ Atenția deosebită pe care autorul o acordă istoriei Țărilor Române în general, se explică prin contactele pe care acesta le avea cu Valahia.⁴

Cerințele societății românești, angajată pe calea reformelor, a înnoirilor în spiritul mișcării luminate europene, s-au făcut simțite și pe tărâmul juridic. Toate acestea au fost în strânsă legătură cu organizarea vieții administrative, promovată de domnia Mavrocordaților și susținută până la ultimii principii din Fanar. Opera cronicarului Atanasie Comnen Ipsilanti surprinde sub aspect juridic, reforma inițiată în acest spectru al vieții sociale de unul dintre cei mai străluciți purtători de coroană care a fost Alexandru Ipsilanti.

Prim deschizător de drum în organizarea justiției, în perioada fanariotă, a fost Vodă Constantin Mavrocordat. Concepția despre stat a acestuia a fost cea a unui monarh centralizator care și-a dorit trimiterea reprezentanților săi la nivel local pentru a pune capăt deplasării în Capitală a țăranilor nevoiți a cere dreptatea de la Divanul domnesc. Ispravnicii de județe, numiți de lege aveau largi atribuții judecătorești, pe lângă cele administrative, urmărind aplicarea strictă a deciziilor domnești în teritoriu. În vederea instituirii unei relații de dependență între dregători și autoritatea centrală care îi numea, Constantin Mavrocordat introduce salarizarea acestor dregători și slujbași. Pentru longevivul prinț justiția era un mijloc de a dovedi țăranului că în orice împrejurare el își poate cere dreptatea până la domn. Apropierea judecătorului de împăricinat, prin împărțirea dreptății în fiecare capitală de județ/ținut, a făcut ca Divanul să devină o instanță de apel. Prin hrisovul din 1741 Vodă a introdus obligativitatea redactării hotărârilor în dublu exemplar și înscrierea lor în condici numite „protocol”.⁵ În felul acesta se observă cum procedurile scrise iau locul celor orale.

Încă din vremea marilor reforme ale lui Constantin Mavrocordat se face simțită nevoia unei „legiferări” sau codificări a dreptului aplicat în Țările Române. În acest sens se poate observa cum politica de exploatare fiscală și de eliminare a elementelor grecești dusă de Ștefan Racoviță, în scurta sa domnie, se îmbină cu serioase preocupări de „codificare” a dreptului. Juristul oficial al lui Ștefan Racoviță, Mihai Fotino, a elaborat la îndemnul acestuia, într-o perioadă de 12 ani, trei „Manuale de legi” care și-au păstrat relativa actualitate până în plină perioadă regulamentară.⁶

„Manualul” lui Mihai Fotino din 1765 era destinat aplicării de către toți judecătorii, atât ai Divanului domnesc, cât și de către judecătorii țării, ceea ce indică faptul că în vremea aceea funcționau deja două grade de jurisdicție. Structurat pe 3 tomuri – 2 de drept laic și unul de drept canonic – manualul cuprinde unele idei și norme juridice care se regăsesc și în *Pravilniceasca Condică* a lui Alexandru Ipsilanti alcătuită, la 1780, din

³ *Idem*, p. 241

⁴ **Olga Cicanci**, *Atanasie Comnen Ipsilanti – un fanariot despre fanarioți*, în „Hrisovul”, Seric Nouă, I, 1995, p. 54

⁵ *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 508

⁶ **Valentin Al. Georgescu**, *Prootimisul în „Manualele de legi” din 1765, 1766 și 1777 ale lui M. Fotino cu o analiză generală a operei sale juridice și a raporturilor ei cu „Suplimentul” publicat de frații Tunusli în 1806*, în „Studii și Materiale de Istoric Medic”, vol. V, 1962, p. 285-286

care Atanasie Comnen Ipsilanti citează, în cronică sa, aspecte cu privire la organizarea judecătorească și la atribuțiile judecătorilor și zapciilor. Sinteza juridică, editată de Mihai Fotino, în care noțiunile de drept bizantin se întrepătrund cu cele legate de obiceiul pământului, este considerată un pas înainte pe drumul codificării dreptului în Țara Românească în perioada fanariotă.⁷

Reforma judecătorească a lui Alexandru Ipsilanti, asupra căreia stăruie și cronicarul Atanasie Comnen Ipsilanti, reprezintă în contextul noilor condiții create de tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774) posibilitatea adoptării de legi fără amestec străin.⁸ Măsurile și opera lui Alexandru Ipsilanti, în domeniul legislativ, au mers mai departe pe linia reformelor lui Constantin Mavrocordat și a Manualelor lui Mihai Fotino, fiind un eveniment de o deosebită importanță integrat într-o politică reformistă.⁹

Opera legislativă a lui Alexandru Ipsilanti s-a materializat în numeroase așezăminte fiind încununată de apariția unui important cod de legi al epocii fanariote, intitulat *Pravilniceasca condică*, redactată în limbile română și greacă și promulgată în 1780. Motivele care au dus la apariția acestui cod au fost, pe de o parte, neajunsurile obiceiurilor juridice ale pământului și greutățile ivite în administrarea justiției din pricina lipsei unor legi clare și a inadvertențelor ivite între diferite izvoare folosite și, pe de altă parte, din dorința domnului de a fi de folos tuturor locuitorilor, indiferent de statutul social-economic al acestora.¹⁰

Începuturile reorganizării judecătorești inițiată de Vodă Alexandru Ipsilanti sunt marcate prin hrisovul din 1775 intitulat „Pentru rânduiala departamenturilor de judecații” prin care se creea primele instanțe judecătorești moderne. Însă din acest hrisov, domnul menționează faptul că a alcătuit o „pravilă” ce urmează a fi discutată și apoi tipărită.¹¹ „Pravilniceasca Condică” la care se face referire avea să fie o sinteză între dreptul bizantin și „obiceiul pământului” (asemănător situației manualelor lui Fotino) ca atare o sinteză îmbogățită prin experiența instanțelor de judecată, în condițiile în care Vodă nu-și permitea schimbări radicale în structurile și practicile aparatului său de stat.¹²

Într-o societate cu o cultură juridică în formare, codul de legi a adus reorganizarea structurilor juridice. În acest domeniu, Alexandru Ipsilanti a fost un inovator. Poate că și din acest punct de vedere, cronicarul Atanasie Comnen Ipsilanti zăbovește asupra principalelor aspecte legiuitoare în cronică sa.

Plângerile împotriva nedreptăților justiției au provocat mari nemulțumiri încât reforma în organizarea justiției devenea imperios necesară. Domnul încearca astfel să pună capăt haosului care domnea în administrarea justiției, să limiteze durata indefinită a proceselor prin crearea unor instanțe judecătorești noi, cu competențe clar determinate,

⁷ **George Cronț**, *Le droit romano-bizantin dans le pays roumains a l'epoque phanariote*, la Symposium „L'epoque phanariote”, 21 – 25 octobrc 1970, Thessaloniky, 1974, p. 320-321

⁸ **Valentin Georgescu, Petre Chiroiu**, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611-1631)* *Partea I. Organizarea judecătorească (1740 – 1831)*, vol. II, București, 1981, p. 77, p. 79

⁹ *Ibidem*, p. 79

¹⁰ *Pravilniceasca Condică 1780*, Ed. Critică, Ed. Academici, București, 1957, pp. 4-5

¹¹ *Ibidem*, p. 165

¹² *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 510

prin consemnarea scrisă a hotărârilor judecătorești¹³ (după modelul lui Constantin Mavrocordat).

Cronicarul Atanasie Comnen Ipsilanti, martor al acestor transformări în plan juridic și având acces la cele două documente care notau modificările survenite în organizarea justiției și anume Hrisovul din 1775 și Pravilniceasca Condică din 1780, vorbind de intenția domnitorului de a „pune capăt tuturor pricinilor și neînțelegerilor dintre locuitori”¹⁴ menționează apariția celor „4 judecătoria permanente”.¹⁵

Dar corupția era izbitoare și în cazul proceselor în care se judecau criminalii. Nici un criminal nu era pedepsit dacă partea civilă n-o cerea expres la ispravnicul județului sau la Aga Capitalei. Comutarea sau iertarea pedepsei se făcea în mod arbitrar, după capacitatea de plată a inculpaților, fiindcă norma călăuzitoare era interesul judecătorului de a trage cât mai mare folos din orice proces. În acest context, Atanasie Comnen Ipsilanti menționează apariția în perioada domniei lui Alexandru Ipsilanti a „tribunalului criminaliei”, prima instanță de drept penal care își desfășura activitatea „într-un anume loc la Curtea noastră domnească”. Cronicarul prezintă componența acestei instanțe de judecată precum și obligativitatea consemnării celor judecați într-o condică. Pedepsele ce urmau să fie aplicate celor găsiți vinovați erau de asemenea consemnate în scris într-un codice special: – „să se dea în scris asupra felului de pedepse care trebuie să se aplice (...) potrivit cu orânduiala legii”.¹⁶

Atanasie Comnen Ipsilanti prezintă în lucrarea sa și atribuțiile celorlalte instanțe de judecată. Astfel, alte două instanțe „păstrau aceeași orânduială” judecând cauze civile și comerciale. Și acestea aveau obligativitatea de a ține un „codex separat în care să se scrie toate cele înfăptuite în tribunal”.¹⁷

O a 4-a instanță de judecată, numită tribunalul superior, îndeplinea funcția de instanță de apel. Aici, numai cu acordul domnului sau din porunca acestuia, „erau luate în considerație și pricini care au fost judecate și în alt tribunal inferior acestuia dacă se întâmpla ca împričinații să nu fi fost mulțumiți de hotărârea aceluia tribunal și să ceară apel”. Hotărârile promulgate în urma recursului făcut de una dintre părțile implicate în judecată trebuiau să fie susținute prin „legi, cu cuvânt cinstit și drept și cu anaforă și nu cu vorbe mărunte”. Ca și în cazul celorlalte instanțe, ducând practic mai departe inițiativa domnitorului Constantin Mavrocordat, și această instanță consemna într-un „codex anume (...) toate cele cercetate”.¹⁸

Aceste instanțe judecătorești erau ocrotite prin „doi vornici” numiți de domn, a căror îndatorire era „ca să nu-l lase pe fiecare (...) să intre în tribunale, ci numai pe cei împričinați...”.¹⁹

¹³ *Istoria României*, vol. III, Ed. Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 698

¹⁴ Atanasie Comnen Ipsilanti, *Istoria ecleziastică și politica în douăsprezece cărți sau După căderea Constantinopolului*, traducere în manuscris de prof. univ. dr. Olga Cicanci, p. 229

¹⁵ *Ibidem*, p. 230

¹⁶ *Idem*

¹⁷ *Idem*

¹⁸ *Ibidem*, p. 231

¹⁹ *Idem*

Divanul domnesc, prezentat și el de cronicarul Ipsilanti, constituia instanța supremă fiind prezidată de domn. Acesta „se întrunea de trei ori pe săptămână, luna și miercurea” când se cercetau pricinile civile și recursurile la hotărârile celorlalte tribunale și sâmbăta când se cercetau crimele. Dacă în analiza sa Divanul Domnesc găsea corectă decizia tribunalului inferior sau a celui superior care era contestată în fața instanței supreme de una dintre părți care „se va dovedi că din desfrânare și din pismă nu a fost mulțumită”, atunci „aceasta va fi pedepsită spre pilda tuturor”. Apelurile se judecau fără convocarea judecătorului care semnase hotărârea apelată. „Când se rejudecă pricina unui tribunal inferior să nu fie invitați acei judecători și să fie întrebați...”²⁰

Într-o bună desfășurare a activității judecătorești, în Divan au fost desemnate anume persoane – Marii logofiți – care urmau să aibă pregătite toate actele necesare în desfășurarea procesului (cărți de judecată ale celorlalte tribunale, seneturi – acte de proprietate) și chiar martorii, împiedicându-se astfel amânarea procedurii de judecată.²¹

Și în cazul Divanului se menționează obligativitatea menținerii unui „codice”, în care să fie transcrise în rezumat toate răvașele date, hotărârea Divanului, numele zapciului care făceau publică sentința, anul, luna și ziua emiterii acestuia.²²

Cronicarul Atanasie Comnen Ipsilanti consemnează într-un capitol separat îndatoririle judecătorilor și ale zapciilor.

În cazul judecătorilor se observă faptul că se pune accent pe pregătirea profesională a acestora. Cu toții trebuiau să cunoască textul legilor și obiceiul pământului. Se constată totodată preocuparea pentru legalitate și corectitudine, în aplicarea legii cerându-li-se judecătorilor imparțialitate și răbdare în judecarea pricinilor. În acest context li se interzice acestora contactul cu „părțile interesate” în alte locuri decât la judecătorie. Pentru luarea deciziilor bune se menționează necesitatea prezenței în justiție a celor care urmau „să consemneze cu aceleași cuvinte” cele spuse, adică a grefierilor de azi. Sentința promulgată era o hotărâre unanimă a tuturor judecătorilor participanți la proces – „Judec, cu părere comună, (...) toți să hotărască...”²³

În contextul preocupărilor legate de corectitudinea sistemului juridic se condamnă și se pedepsesc acei judecători care își „murdăresc mâinile cu primirea de daruri” în vederea emiterii unei sentințe favorabile vreuneia dintre părțile implicate.²⁴

În cadrul proceselor de drept penal judecătorii aveau obligația de a urmări dovezile strânse împotriva aceluși acuzat. În cazul celor care recunosc imediat învinuirea ce li se aduce, judecătorul are obligația să continue totuși cercetările și „să ceară și alte dovezi” pentru a se exclude posibilitatea de a mărturisi ceea ce nu au făcut „de frica chinurilor sau din ură pentru viața lor”²⁵

²⁰ *Ibidem*, p. 232

²¹ *Idem*

²² *Ibidem*, p. 234

²³ *Idem*

²⁴ *Idem*

²⁵ *Ibidem*, p. 235

Se constată o dată în plus asemănarea cu reformele lui Constantin Mavrocordat în același domeniu în cazul salarizării judecătorilor. Alexandru Ipsilanti oferă „judecătorilor tuturor celor patru judecătoria ... salariu lunar potrivit cu clasa și poziția fiecăruia”.²⁶

În cazul celor care se judecă, cronicarul surprinde câteva aspecte importante cum ar fi: se impune tuturor respectul față de judecător, o atitudine cuviincioasă față de acesta, pedepsindu-se încercarea oricărei persoane mai importante de a influența decizia sa.²⁷

În capitolul rezervat zapciilor se menționează obligativitatea acestora de a demonstra „ascultare și supunere față de judecători”. Zapcii erau cei care aduceau la judecată pe cei înpricinați, însă nu puteau îndeplini această sarcină fără hotărârea judecătorilor. Cel judecat trebuia să fie reținut de zapciu până când acesta primea hotărârea pentru pedeapsa sa. În cazul în care însă cel judecat era boier el trebuia să se aducă mai întâi la cunoștință judecătorilor pentru ca apoi să se acționeze potrivit poruncii domnului.²⁸

Fragmentele din opera lui Atanasie Comnen Ipsilanti referitoare la organizarea judecătorească întreprinsă de Alexandru Ipsilanti în Țara Românească indică evoluția acesteia către justiția modernă. Informațiile în acest sens furnizate de cronică subliniază pe de o parte continuitatea politicii domnitorului muntean pe linia începută de Constantin Mavrocordat iar pe de altă parte preocuparea pentru eficiența funcționării justiției care l-a determinat pe Vodă să revină asupra reformei predecesorului său, care investise cu atribuții administrative și judecătorești pe ispravnicii de județ și să separe aceste prerogative.

Importanța istoriei lui Atanasie Comnen Ipsilanti a fost subliniată în istoriografia românească îndeosebi de către Constantin Erbiceanu²⁹, Olga Cicanci³⁰. În studiul său Constantin Erbiceanu surprinde multiple aspecte ale istoriei românilor oprindu-se mai îndelung asupra domniei lui Alexandru Ipsilanti. Informații privitoare la organizarea judecătorească din această perioadă sunt redată cu exactitate, ele fiind practic confirmate de textul Hrisovului din 1775 și de cel al „Pravilniceascăi Condiții” din 1780. Corectitudinea datelor furnizate de Atanasie Comnen Ipsilanti se poate explica prin faptul că autorul a fost martor ocular al acestor transformări, căci „scrie ceea ce a văzut însuși cu ochii și ceea ce a cunoscut de aproape”³¹, fiind totodată considerat unul dintre posibili autori ai condiției care a stabilit modul de judecată a pricinilor, impunând reguli stricte tuturor celor care apelau la aplicarea justiției.³²

* *
*

²⁶ *Ibidem*, p. 236

²⁷ *Idem*

²⁸ *Ibidem*, p. 237

²⁹ **Constantin Erbiceanu**, *Atanasie Comnen Ipsilanti și chironicul său cu privire la români*, Analele Academiei Române, Seria II, tom XXIII, București, 1901, pp. 1-18

³⁰ **Olga Cicanci**, *op. cit.*, loc. cit., pp. 44-58

³¹ **Constantin Erbiceanu**, *op. cit.*, loc. cit., p. 8.

³² **Constantin Giurescu**, *Un remarquable prince phanariote: Alexandre Zpsilanti voévode de Valachie et la Moldavie*, Symposium: L'Époque phanariote, 21 – 25 octobre 1970, Thessaloniki, 1974, p. 65

Informations Concerning the Juridical System in Alexandru Ipsilanti's Time (1774-1778) According to Atanasie Comnen Ipsilanti's Chronicle

SUMMARY

The Atanasie Comnen Ipsilanti's chronicle shows the reforming work in the juridical field, undertaken by prince Alexandru Ipsilanti, proving that the juridical structures of Romano-Byzantine's law, interpreted in a creative and positive manner, played an important , active and positive part in the development of the Romanian law system.